

ABDULLA AVLONIYNING “BIRINCHI MUALLIM”, “IKKINCHI MUALLIM” ASARLARIDA TARBIYA MASALASI

SCHOLASTICO-2021

Xurramov Mansur Musurmon o'g'li

Nizomiy nomidagi TDPU Harbiy ta'lim fakulteti 2-kurs talabasi
mansurhurramov71@mail.ru

Mohinur Pardayeva Sobirjon qizi

TDPU Tabiiy fanlar fakulteti Maktab menejmenti yonalishi
202chi guruh talabasi

Annotatsiya:

Abdulla Avloniy haqida avvalo so'z borar ekan uning o'zbek matbuotining zabardast vakili, o'zbek matbuo-ting asoschilaridan biri sifatida shuhrat qozongan allomalardan biri ekanligini hamda pedagog sifatida maktab va maorif sohasida ulkan yutuqlarga erishganligini aytib o'tish lozim deb o'ylayman. Abdulla Avloniyning pedagogikaga oid asarlari ichida Turkiy Guliston yohud axloq, “Birinch muallim”, “Ikkinchi muallim” asarlari xx asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o'rganish borasida hamda maktab va oliy ta'lim muassasalari o'quvchi-talabalari o'rtasida odob-axloq tushunchalarining shakllanishida katta ahamiyatga molikdir.

Kalit So'Zlar:

«Birinch muallim», alifbo, “Millatga salom”, pedagogika, ta'lim jarayoni, Abdulla Avloniy

Abdulla Avloniy o'tmishda ma'rifat gulshani bo'lgan yurtimizning jaholat botqog'iga botganidan afsuslar chekib, vatanimiz tobora vayronaga aylanayotgani, ilm-ma'rifatga oshno bo'lishgina kishilarni bu g'amdan qutqazishini ta'kidlaydi. Shu ma'noda shoirning “Ilmg targ'ib”, “Jaholat”, “Istiqboldan orzularim”, “Millatga salom” she'rlari millat farzandlariga xitob tarzida bitilgan. Umuman, A.Avloniy “Birinch muallim” va “Ikkinchi muallim” kitoblarida yosh kitobxonlar tafakkuriga mos ilm xosiyati va ilmsizlik oqibati to'g'risida pandnoma tarzidagi satrlarni bitgan bo'lsa, “Maktab gulistoni”dagi she'r, hikoya va masallarda ijtimoiy dolzarb muammolarni ham qamrab olishi oydinlashadi. Zero, bunday she'rlarda orqali yosh avlodni ma'rifatga da'vat etish bilan birga, ularni vatanparvar, o'z millatiga, yurtiga sadoqatli qilib tarbiyalash maqsadi ham ko'zlangan.

Kerak tarbiyat yoshlikdan demak,
Ulug' bo'lsa, lozim kelur g'am yemak
Egur bemashakkat kishi novdani,
Tuguncha erur kuydirib.

Aksariyati shoirning 1905 yildan keyingi ijodiga mansub bo'lib, milliyijtimoiy xarakterdadir. Satrlar - shiornamo, deyarli hamma o'rinda da'vat, chaqiriq ruhi hukmron:

Ayo ey sohibi urfon! Vatan bog'inda faryod et,
Otib tashla arodin eski odatlarni barbod et.
Maorifla funun tahsilina qil rahnamolig' san,
Qorong'uda qolan millatni nuri ilma irshod et.
Vatan mehri agar bo'lsa - dilingda ishq savdosi,
Otil nuri maorifga o'zingni misli Farhod et!.

Millatning ravnaqi emas, yashashi uchunoq ilm kerak. Usiz hozirgi sharoitda tiriklik Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti mumkin emas. Demak, uni egallash lozim. Bu muhim fikr an'anaviy ifodalanmoqda. Ma'rifatga muhabbat e'lon qilinmoqda. Bu birgina Avloniy emas, umuman shu davr she'riyatining xos xususiyatlaridandir. Darhaqiqat, ularning o'y-fikrini gul-bulbul tashbihi emas,

mahbubasini ag'yor yo'ldan urgan oshiq kechinmalari ham emas, asr boshidagi aftodahol Turkistonning ayanchli qismati, yildan-yil emas, kundan-kun ajdodlar xotirasini, o'zligini unutib, tarihdan uzilib borayotgan avlod band qildi. Abdulla Avloniy usuli jadid maktablarini darsliklar bilan ta'minlash ishiga alohida e'tibor berdi. 1905-1917-yillar orasida o'nga yaqin darslik va qo'llanmalar yaratdi. Ushbu alifbo darsligi ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi alifbo qismida harflar tanitiladi, ularning so'z o'rniga qarab oladigan shakllari o'rgatiladi. O'qitishni soddaroq shaklga ega bo'lgan harflardan boshlaydi, ya'ni darslar soddadan murakkabga o'tib boradi. A.Avloniy darslik tuzishda ham, dars berish jarayonida ham didaktik prinsiplarga to'la amal qildi. Darslikning alifbo qismi olti oyga mo'ljallangan. Ushbu qismda o'qish bilan parallel yozishga ham o'rgatib boriladi.

Darslikning ikkinchi qismi bolalarbop pand-nasihatlar, ta'limiy-tarbiyaviy xarakterdagi kichik-kichik hikoyalar, she'riy manzumalardan tashkil topgan. «Birinchi muallim» darsligidagi pandnomalarda o'zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyandasi Poshshoxo'ja (1480 - XVI-asr birinchi yarmi)ning «Miftoh ul-adl» («Adolat kaliti») hamda «Gulzor» hikoyalar to'plamlardagi mashhur hikoyalarni bolalarbop qilib qayta ishlaganligi ham seziladi. Ma'lumki, Poshshoxo'ja to'plamlarida axloqiy-ta'limiy masalalarga bag'ishlangan hikoyalar anchagina. Shu nuqtai nazardan to'g'rilik, rostgo'ylik g'oyasini ilgari suruvchi «Sulton Sanjar Moziy va to'g'ri daraxtli kampir» hikoyasi e'tiborga loyiq. A.Avloniy ushbu hikoyaga ijodiy yondashgan, bolalar ruhiyatiga, tarbiyasiga ancha yaqinlashtirgan. Avloniy hikoyasi shunday mazmunda:

Bir kampirning hovlisida tut daraxti bor bo'lib, nihoyatda tik va to'g'ri o'sgan edi. Kampir tut pishgan vaqtda uni quritib sotar va tirikchiligini shundan o'tkazar edi. Podshoh bir ayvon qurdimochi bo'ladi, ustun uchun to'g'ri yog'och topish ancha mushkul kechadi. Oxirida kampirning hovlisidagi tut daraxti podshoh ayvonga mos kelishi ma'lum bo'ladi. Podshoh tut daraxtini ming oltinga sotib oladi, kampir «boy xotin» nomini oladi. Nihoyatda to'g'ri o'sgan tut daraxti ayvonga go'zallik bag'ishlaydi.

A.Avloniy «Birinchi muallim» asarini Saidrasul Saidazizovning «Ustodi avval» hamda Munavvarqori Abdurashidxon o'g'lining «Adibi avval» asarlaridan keyin tilga oladi: «Uchinchi - «Birinchi muallim». Bu alifbo 1912-yilda Abdulla Avloniy tomonidan yozilib, Toshkentda «Maktab» kutubxonasining xarji bilan bosildi. Oktabr o'zgarishigacha 4-5 qatla bosilib chiqdi». Muallif alifboni yaratishda bolalarning yosh xususiyatlariga alohida e'tibor berdi, o'qishning eng oson usullarini qo'llashga harakat qildi. Bu haqda A.Avloniy yozadi: «Muhtaram muallim afandilarimizdan rijo qilurmanki, bizning «Birinchi muallim»imizdan ham olub, tajriba qilub, o'qutub ko'rsalar. Chunki har gulning bir isi, har mevaning ta'm va mazasi bordur. Bu «bo'y» va ta'm esa tajriba sohiblarina kashf va ma'lum o'lur. Shoyad, millat bolalarina foidabaxsh o'lur umidunda bir necha muallimlarimizning iltijolari ila ko'b vaqt tajriba so'ngidan bu risolai ojizanomani «Birinchi muallim» ismi-la maydoni intishora qo'ydim. Maorifparvar muallim birodarlarimiz iltifotsiz qoldirmasalar kerak».

Pedagogning «Ikkinchi muallim» darsligi bilan bog'liq bir muhim masalaga e'tiborni qaratish kerak. Abdulla Avloniy o'z oldiga savol qo'yadi: XX-asrga kelib nima sababdan millat, Vatan ayanchli ahvolga tushib qoladi? Asar muallifi buning asosiy sababini xalqning ilm-ma'rifatdan uzoqlashganida, Olloh in'om etgan aql bilan ish yuritmaganligida deb bildi. Inson, demak, millat aql bilangina barkamollikka erishishi mumkin. Shuning uchun ham u aqlni Olloh bergan eng buyuk ne'mat deb bildi: «Janob haq bizga bergan ne'matlar orasida aqldan aziz va qimmatli narsa yo'qdur». Mutafakkir «Birinchi muallim»dagi kabi «Ikkinchi muallim»da ham birinchi adabiy matn sifatida «Maktab» she'rini kiritgan. Bu bejiz emas. Millat istiqboli, Vatan istiqloli maktabdan boshlanadi, jaholatdan, nodonlikdan qutulishning birdanbir yo'li maktabdir:

Maktab sizi inson qilur,
Maktab hayo ehson qilur,
Maktab g'ami vayron qilur,
G'ayrat qilub o'qing, o'g'lon!
Maktabdadur ilmu kamol,
Maktabdadur husnu jamol,
Maktabdadur milliy xayol,
G'ayrat qilub o'qing, o'g'lon!

A.Avloniy «Ikkinchi muallim» darsligida ushbu ta'sirchan usuldan mohirona foydalangan, ya'ni undagi matnlarning 20 tasi masal janriga mansubdir. Muallif darslikdagi hikoya va masallarning barchasida ikki qarama-qarshi qutb - yaxshilik va yomonlik, ahillik va xudbinlik, mehnatsevarlik va dangasalik kabi

ijobiy va salbiy xususiyatlarni bir-biriga muqoyasa qiladi, xulosa - «qissadan hissa»da esa ularni xolisona baholaydi. «Ikkinchi muallim»da bolalarning saviyasi, yoshlari o`sganligini hisobga olgan: ulardagi she`rlar va nasriy hikoyalar shaklan va mazmunan, ilgari surilgan masalalar ko`lami «Birinch muallim»dagiga nisbatan ancha keng. Mana shunday didaktik masallardan biri «Arslon bilan ayiq» asaridir. Bir kuni Arslon bilan Ayiq do`stlashib ovga chiqadilar, yugurib-yelib oxiri bir kiyikni tutadilar. Endi yemoqchi bo`lib turganlarida oralarida janjal chiqadi. Arslon: «Men kattaman, menga ko`proq tegishi kerak», - deydi. Ayiq: «Men ko`proq harakat qildim, yelib-yugurdim, sen bir joyda qarab o`tirding, shuning uchun sergo`sht joyi menga tegishi kerak», - deydi. Janjal urushga aylanadi, ularning ahvoli shu darajaga yetadiki, hatto qimirlashga ham majollari qolmaydi. Bundan xabar topgan bir necha bo`rilar tayyor go`shtni pok-pokizasiga urib, suyaklarini qoldirib ketadilar. Bu janjalkash urushqoqlar bir-birlariga afsus bilan shunday der edilar: «Agar bunday urushmaganimizda og`zimizdagini oldirmagan va ulardan qolgan quruq suyakni chaynamagan bo`lar edik». Muallif janjankashlikni qattiq qoralaydi, hamjihatlikni esa ulug`laydi.

Abdulla Avloniy «Ikkinchi muallim» darsligida ifodali hamda yoddan o`qish uchun maxsus she`rlar yaratdi. Shoir bunday she`rlarning tuzilishiga, musiqiyligiga, qofiyalarning, turoqlarning muntazamligiga alohida e`tibor berdi. Odatda, bunday she`rlarga muallif bilan bir qatorda o`quvchining ham his-tuyg`ulari singib ketadi. Demak, ifodali o`qishga qaratilgan she`rlar jarangdor, o`ynoqi, o`quvchining his-tuyg`ulariga she`riyatni-go`zallikni, badiiy so`zni his qilishga o`rgatish vazifasini qo`yadi. Abdulla Avloniy o`quvchilarni estetik tarbiyalashda, ularning og`zaki nutqini o`stirishda maktabning pastki sinflaridayoq ifodali o`qish metodiga alohida e`tibor beradi. Shuning uchun ham muallifning ushbu «Birinch muallim» va «Ikkinchi muallim» darsliklari usuli jadid maktablarida ancha keng qo`llangan va bir necha bor qayta nashr qilingan. Xulosa o`rnida shuni aytishim mumkinki adib asarlari yoshlar tarbiyasida , ularni hayotga tarbiyalash hamda talaba – o`quvchilarni bir-biriga mehr-oqibatli bo`lishda katta rol o`ynab, pedagogika va ta`lim sohasi uchun juda muhim.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro`yxati:

1. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda «Uzluksiz ma`naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to`g`risida»gi 1059-sonli qarori.
2. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 2-jild. /Turkiy guliston yoxud axloq. –T.: Ma`naviyat, 2006, 34-96 betlar.
3. Zunnunov. A. Pedagogika tarixi. –T.: Sharq, 2004